

HET BIJBELSE SCHEPPINGSVERHAAL EN DE NATUURWETENSCHAP IV.

DE BEWONERS VAN WATER EN LUCHT.

„En God zeide: Dat de wateren wemelen van levende wezens, en dat het gevogelte over de aarde vliege langs het uitspansel des hemels. Toen schiep God de grote zeedieren en alle krioelende levende wezens, waarvan de wateren wemelen, naar hun aard, en allerlei gevleugeld gevogelte naar zijn aard”.

Wat is de prediking die er uitgaat van deze verzen? Dat is weer de vraag, die bij het overdenken van dit bijbelgedeelte voorop moet staan. Het gaat om de heilsboodschap die deze woorden brengen, niet om de meerdere of mindere mate van overeenstemming met de natuurwetenschap. Het is goed om daarop in dit verband nog eens te wijzen. Want steeds weer is getracht om de betrouwbaarheid van het scheppingsverhaal aan te tonen met behulp van bepaalde wetenschappelijke gegevens: „De volgorde der levende wezens: waterdieren, vogels, landdieren en mens, komt in grote trekken overeen met de resultaten onzer tegenwoordige wetenschap”¹⁾.

Omgekeerd heeft men ook wel getracht om de resultaten van een bepaalde wetenschap een groter mate van betrouwbaarheid te verlenen door aan te tonen de sterke overeenkomst van deze resultaten met het bijbels scheppingsverhaal of ook wel met andere bijbelgedeelten. Ook dit is met een voorbeeld toe te lichten: Paracelsus nam aan dat er in de natuur drie

elementen, drie beginsels voorkomen: zout, zwavel en kwik, waarbij het begrip element door hem werd gedefinieerd als dat „wat vruchten voortbrengt”. Hierop voortbouwend voegde zijn navolger Joseph du Chesne (1546-1609) aan deze drie nog twee van de elementen van Aristoteles toe, namelijk aarde en water. Immers in Genesis wordt vermeld dat water en aarde levende organismen „voortbrachten”²⁾. De andere twee elemente van Aristoteles (vuur en lucht) liet hij weg, daar hij liever „den goddelijken ziener dan den heidenschen filosoof” volgde.³⁾

Het is duidelijk dat wij deze kant niet uit moeten. Met elke poging om met de bijbel natuurwetenschap te bedrijven moet eens en voorgoed gebroken worden. Daarom opnieuw de vraag: wat is de heilsboodschap van bovenstaande verzen? Eerder is er reeds over gesproken dat er naast de voor de mens geschapen droge aarde, beplant met groen gewas en vruchtdragende bomen, ook nog de voortdurende dreiging is van onheilsmagten: de aardse wateren en de zich achter het uitspansel bevindende hemeloccean, God heeft deze onheilsmachten hun plaats toegewezen. Maar is het nu ook zo, dat de mens voor deze dreigende machten geen angst behoeft te hebben?

Ja, want God sprak: „De wateren wemelen van levende wezens” en „het gevogelte . . . vliege langs het uitspansel des hemels”. God toont zich zo duidelijk de Heer te zijn over alles,

dat Hij in deze dreigende grensgebieden levende wezens doet wonen. De dreigende machten van aardse en hemelse oceanen staan zo onder Gods macht, dat het voor allerlei wezens veilig is om in deze grensgebieden te leven. „Wo der Mensch schon den Rachen des Todes geoffnet zu sehen meint, eben da lässt Gott es wimmeln und fliegen . . . auch wenn er dorthin blickt, (findet er sich) unter lauter entfernten Freunden und Verwandten”⁴⁾. Zou de mens dan niet des te meer dankbaar moeten zijn voor de goede aarde, die hem door God als levensgebied gegeven is. „Hoe talrijk Uw werken, o Here, Gij hebt ze alle met wijsheid gemaakt”. „Daar is de zee, groot en wijd uitgestrekt, waarin gewemel is, zonder tal”⁵⁾. Daar is „het gevogelte des hemels, van tussen de takken laat het zijn lied horen”⁶⁾. „Hij heeft de aarde op haar grondslagen gevestigd, zodat zij nimmermeer wankelt”⁷⁾. Daarom: „Loof den Here, mijne ziel. Here, mijn God, Gij zijt zeer groot”⁸⁾.

Opvallend is, dat er één groep van levende wezens in het bijzonder wordt genoemd en wel die der „grote zeedieren”, anders gezegd: de zeemonsters, de draken. Deze vertegenwoordigen in de bijbel sterk de onheilsmachten van de wateren⁹⁾. Zij herinneren aan de chaosmonsters uit andere, veelal meer primitieve godsdiensten. Maar Genesis 1 predikt hier nu dat ook de zeedraken door God geschapen zijn, onder Zijn heerschappij staan. Zij zijn niet de vijanden van de Schepper, doch slechts Zijn schepsel.

Tevens hebben we hier een afwijzing van de dierverering. In zeer veel

godsdiensten komt de dierverering voor, men ziet de dieren als dragers van bijzondere machten¹⁰⁾; de verering van de heilige krokodil in Egypte was een voorbeeld van een dergelijke vergoddelijking van het dier. „Toen schiep God de levende wezens”. Geen chaosdraken, geen heilige dieren, enkel en alleen maar schepselen.

„En God zag, dat het goed was”.

Ook van het werk van deze scheppingsdag wordt gezegd dat het goed was in Gods ogen, voldeed aan Zijn wil. De grensgebieden van de aarde zijn met levende wezens bevolkt. Ook zij krijgen hun taak. Zij verschillen van het licht, van de hemel en aarde, van planten en hemellichamen. Zij bezitten een zekere zelfstandigheid, een eigen bewegingsmogelijkheid. Ook de mens heeft dat. Daarom behoort hij hier met de waterbewoners, de vogels en de landdieren samen tot de groep der levende wezens. De schepping van de waterdieren en de vogels wijst er op, dat het gebouw der schepping haar voltooiing nadert. Nog even en de laatste steen, tevens de belangrijkste volgens de scheppingsprediking, zal gelegd worden: het in aanzijn roepen van de mens.

„En God zegende ze en zeide: Weest vruchtbaar, wordt talrijk en vervult de wateren in de zeeën, en het gevogelte worde talrijk op de aarde”.

Hier wordt iets gezegd, dat we tot nu toe in de scheppingspreek nog niet hebben gehoord: „En God zegende ze . . .” Om het gegeven levensgebied te gaan bevolken moeten de nieuwgeschapen dieren vruchtbaar zijn en zich vermenigvuldigen. God geeft ze

hiertoe nu Zijn zegen, opdat zij zich voortplanten kunnen: er zal een voortbestaan zijn dus, een opeenvolging van geslachten, onder Gods zegen. De schepping is maar niet een toevallige wilsdaad van God geweest, zoals de mens soms op een gegeven moment iets maakt waar hij lust in heeft, doch er daarna niet meer naar omziet. Nee,

de schepping is het weloverwogen beginpunt van Gods heilsgeschiedenis met de mens. Als God de gevaarvolle randgebieden van de aarde met levende wezens bevolkt en aan hen Zijn zegen geeft, zodat zij kunnen blijven voortbestaan, dan is dit een troostvolle belofte voor de mens! Want „. . . gaat gij ze niet verre te boven?”)

DE SCHEPPING VAN DE LANDDIEREN.

„En God zeide: Dat de aarde voortbrenge levende wezens naar hun aard, vee en kruipend gedierte en wild gedierte naar hun aard; en het was alzo. En God maakte het wild gedierte naar zijn aard en het vee naar zijn aard en alles wat op de aardbodem kruipt naar zijn aard”.

De zesde dag van de schepping is aangebroken, de dag waarop het werk voltooid zal worden. Op deze dag worden de landdieren geschapen en de mens. De landdieren gaan aan de mens vooraf. Met de planten en bomen, de hemellichamen en de bewoners van water en lucht behoren de landdieren tot de inventaris van het scheppingsbouwwerk dat God voor de mens heeft opgetrokken.

In de geschiedenis der mensheid heeft het dier steeds een grote rol gespeeld.

De van zijn Schepper vervreemde primitieve mens blijft het besef bij dat er een macht boven hem staat. Hij gaat op zoek naar een god. Hij wil de bron vereren die hem en zijn voorgeslacht op aarde bracht. Het besturende en voorafgaande wordt vereenzelvigd. Zoekend

kijkt hij rondom zich en het eerste wat hem opvalt zijn de wezens die samen met hem leven, maar hem toch zo geheimzinnig en gesloten voorkomen, een andere taal spreken en andere gebaren hebben: op de dieren.

„In die sprekende wezens, die zich niet verstaanbaar willen maken, zullen wel de voorouders voortleven. Waarom zouden de dieren anders rondom hem zijn? In hen zullen wel de krachten huizen, die de mensen in zichzelf niet hebben kunnen vinden en die toch het leven besturen”.

Dieren die herinneren aan natuurkrachten of wier optreden met kosmische verschijnselen gepaard ging, gaan gemakkelijk een bijzondere plaats innemen. De arend, die opstijgt naar het licht en de haan, die de dageraad aankondigt worden tot heilige dieren, zonnedieren, ja zelfs goden van licht en zon. Een dier dat in zeer veel mythologiën een grote rol speelt is de slang. Men aanbad hem, omdat men in dit reptiel het oer-element en de oerbeweging meende te zien. Zijn golvende bewegingen maakten hem tot de vader van het water, zijn gloeiende huidspiraalen tot een zonnewezen. Door het

gestadig afwerpen van zijn huid werd hij tot het goddelijke symbool van de eeuwige terugkeer. Mogelijk is het verhaal van de Leviathan, „het kronkelende monster van de zee”¹²⁾ aan dat van de slang verwand.

Een merkwaardig volksgeloof, waarbij het dier optreedt als oerschepper, is de Indiaanse hazen-kosmogonie. Bij de stammen van de Algonkin-taalgroep, uit Canada, speelt de grote haas de belangrijkste rol in de scheppingslegende. Op de oerzee, die eens de gehele aarde bedekte, en waarboven de watervogels vlogen, dreef een vlot, waarop zich dieren bevonden. Van hen was de haas de machtigste. Achtereenvolgens beval hij de bever, de visotter en de muskusrat om aarde van de bodem naar boven te brengen. Eerst de laatste gelukte het om een korreltje aarde te bemachtigen, welke de haas tot een eiland maakte. Zo ontstond de aarde, aanvankelijk slechts door dieren bewoond. Toen echter enkelen van hen stierven, schiep de haas uit hun lijken de eerste mensen. Een andere lezing verhaalt dat het de haas zelf was die de mensen voortbrengt door paring met de muskusrat. De haas leert aan de mens boten te bouwen, vogels te schieten en vuur te maken.

Ook het nuttige, aangename dier neemt snel een belangrijke plaats in. De kat was bij de Egyptenaren het symbool van schoonheid en huiselijke gezelligheid en werd hoog vereerd. Op het plagen of doden van een kat stond de doodstraf. Bij de Indiërs is de koe symbool van vruchtbaarheid, bij de Semieten en Egyptenaren was dit de stier, bij de Grieken de bok. In het Boek der oude Perzen wordt gezegd:

„Door het verstand van de hond bestaat de wereld”.

Reeds vroeg ging men er toe over de aanbidding ook over te brengen van het dier zelf naar zijn afbeelding. Zeer bekend zijn in die verband de rotsschilderingen te Altamira.

In latere tijd gaat het dier meer de plaats innemen van een metgezel, die de god begeleidt (de Germaanse mythologie geeft hiervan meerdere voorbeelden), van een godssymbool of van een symbool van een bijzondere macht waarmee de god bekleed is. Zo wordt de uil die Pallas Athene vergezelde, tot het symbool van datgene, waarover deze godin te beschikken had: de wijsheid. In de heiligenverhalen uit de Christelijke middeleeuwen gaat dit nog door. Men kan zich St. Joris niet voorstellen zonder de draak, St. Rochus zonder zijn hond, St. Antonius zonder het varken en St. Hubertus zonder het hert, dat hem de waarschuwing geeft geen dierenmoord meer te begaan.

Maar ook nu nog speelt het dier een belangrijke rol in het leven van de mens, ook afgezien van zijn economische betekenis. Het aantal verhalen over dieren bv. is buitengewoon talrijk. Het dier boeit ons. En om zijn doen en laten voor de mens meer begrijpelijk te maken gaat men hen vermenschelijken. Het dierverhaal verschaft genoeg. „Wij mensen overwinnen graag, we zien gaarne, dat door onze kracht het onmogelijke mogelijk wordt. Als wij wat oude onmogelijkheid tot nieuwe mogelijkheid omgevormd hebben, voelen we, dat we toch nog vrij zijn en minder door natuurlijke wetten geketend zijn dan wij dachten. Hoe zouden we dan niet

gaarne wezens beschreven zien, wien niets menselijks vreemd is? Wezens die dezelfde hartstochten kennen als wij, en die we opsieren met veel groter mogelijkheden dan we die zelf bezitten; wezens, die we allerlei kunnen laten verrichten en beleven, wat we van mensen niet zouden geloven, omdat we er te onvrij voor zijn en te veel ons onmogelijk is. Dat is onze lust in het vermenselijkte dier en de vermenselijkte God. In hen hebben we bloedechte broeders, maar met verhoogde macht en mogelijkheid geschapen".¹³⁾

Ook het bijbelse scheppingsverhaal legt een nauw verband tussen mens en dier. Maar toch op een iets andere wijze. Ook het dier heeft niets van zichzelf, is geschapen. Met de mens bewonen zij het land, ook bezitten zij een zekere eigen zelfstandigheid. Zij zijn de voorlopers van de mens, maar ook de tijdgenoten, makkers van de mens, maar niet zijn gelijke. Alleen van de mens wordt gezegd dat hij geschapen is naar het beeld van God, en dat hij behalve een dienende ook een heersende taak gekregen heeft, heersen zal over de dieren.¹⁴⁾ Alleen de mens ook zal deelgenoot zijn in het genadeverbond met God.

Dat van de landdieren en van de mens gezegd wordt dat zij beide op de zesde dag geschapen worden is geen toeval. Zij is in overeenstemming met wat wij door de gehele bijbel heen aantreffen. Waarmee de mens te maken krijgt raakt op de een of andere manier ook de dierenwereld: leven en dood, heil en onheil, vloek en belofte.

Als ten tijde van Noach het oordeel van God de mens treft, dan gaan met

hem ook de dieren onder, zoals slechts één gezin behouden wordt blijven ook van de dieren van elke soort minstens één paar bewaard.¹⁵⁾ Er zijn reine en onreine dieren, wat de vraag doet opkomen of het dier mee in de zonden is betrokken.

Toen God Noach in zijn ark gedacht, dacht Hij ook aan het wild gedierte en het vee, dat met hem in de ark was.¹⁶⁾ Als Hij met Noach een verbond opricht worden hierin ook betrokken „alle levende wezens, die bij u zijn: het gevogelte, het vee en het wild gedierte der aarde bij u, allen, die uit de ark gegaan zijn, alle gedierte der aarde”¹⁷⁾.

Als Saul opdracht krijgt om Amalek te straffen voor hetgeen hij Israel heeft aangedaan, moet hij niet alleen „man en vrouw, kind en zuigeling” doden, doch ook „rund en schaap, kameel en ezel”, en het wordt Saul zwaar aangerekend als hij deze opdracht niet stipt uitvoert¹⁸⁾.

In het toekomstige vrederijk van de Messias zal niet alleen de mens zijn, maar ook het dier zal daar in vrede leven¹⁹⁾. Jeremia wordt door God naar Jojakim, de koning van Juda, gezonden met de boodschap „De koning van Babel zal zeker komen en dit land verwoesten en er mens en dier uitroeien”²⁰⁾.

Ninevé wordt niet alleen gespaard, omdat daarin „meer dan honderd twintig duizend mensen zijn”, maar ook omdat zich in haar „veel vee” bevindt²¹⁾. De volkeren, die tegen Jeruzalem zijn uitgerukt, worden door de Here, bij monde van Zacharia, zeer ernstige straffen aangezegd. Maar niet

alleen de mensen zal deze treffen, ook „voor de paarden, de muil dieren, de kamelen, de ezels en alle dieren die zich in de legers bevinden, zal er een plaag zijn gelijk aan deze plaag”²⁰).

Als Jezus voor zijn optreden in het openbaar naar de woestijn gaat, waar Hij veertig dagen werd verzocht door de satan, dan is hij daar „bij de wilde dieren”²¹).

Door heel de bijbel heen is er een nauwe samenhang tussen mens en dier, welke samenhang we hier in het scheppingsverhaal voor het eerst verkondigd horen, als gesproken wordt van de schepping van landdier en mens op één dag. Het dier is de voorloper en de makker van de mens. Beiden zijn er tot lof van God in de vervulling van de scheppingsbestemming. Naar zijn eigen aard heeft het dier deel aan het lijden

en vloek van de mens en zal hij ook deelgenoot zijn van de zegen en de verheerlijking van de mens als de nu begonnen heilsgeschiedenis haar Eindoel bereikt heeft. Daarom:

Looft den Here op de aarde,
gij grote zeedieren en alle waterdiepten,
gij wild gedierte en alle vee,
wat kruipt en wat met vleugelen vliegt;
gij koningen der aarde en alle natiën,
gij vorsten en alle richters der aarde;
gij jongelingen en ook maagden,
gij ouden en jongen tezamen.
Dat zij den naam des Heren loven,
want Zijn naam alleen is verheven,
Zijn majesteit is over aarde en hemel²²).

SLOTBESCHOUWINGEN: DE WAARDE VAN GENESIS 1.

In de voorafgaande reeks van artikelen stonden we uitvoerig stil bij de waarde van het bijbelse scheppingsverhaal en zijn verhouding tot de natuurwetenschap. We kwamen daarbij tot de konklusie dat de bijbel nooit van ons vraagt feiten te loochenen, ja zelfs dat een niet aanvaarden van natuurwetenschappelijke feiten gelijk staat met ongelooft en de algemene openbaring van God. Het Christelijk geloof sluit een spontane ontplooiing van het leven beslist niet uit. Integendeel. „Niet onzen stijl zullen we aan den Oppersten Bouwmeester van het Heelal opdringen. Mits Hij, niet in schijn, doch in wezen de Bouwmeester blijve, is Hij ook in de keuze van den bouwstijl de Vrijmach-

tige. Had het dus God liefd niet zelf soorten te scheppen, maar soort uit soort te doen opkomen, doordat Hij de voorafgaande soort op de productie van het hoger volgende had aangelegd, de Schepping zou er even wonderbaar om zijn”²³).

Veel van de (schijnbare) tegenstrijdigheden tussen de evolutie en het Christelijk geloof berusten op niets meer dan een verkeerde interpretatie van Genesis 1. De vraag werd in de voorafgaande artikelen gesteld, wat dan wel de betekenis van dit bijbelgedeelte is, in het algemeen, alsook in het bijzonder voor deze tijd. Als een mogelijk antwoord hierop werd het scheppingsverhaal gezien als een terugwaarts gerichte

profetie, een prediking, vol van waarheden die voor het geloofsleven van grote betekenis zijn, maar die beslist niet gegeven zijn als natuurwetenschappelijke feiten. Het Genesis-verhaal is geschreven om ons die werkelijkheden te openbaren, die voor ons van eeuwigdurende, fundamenteel-religieuze betekenis zijn, en die niet door wetenschappelijk onderzoek ontdekt kunnen worden. De bijbel stijgt daardoor ver uit boven de waarde van welke wetenschappelijke publikatie ook. Hij leert ons wat het is, dat er achter onze concrete werkelijkheid staat en op menselijk ongrijpbare wijze daar doorheen speelt. De bijbel behoeft ons ook geen wetenschappelijke feiten te verschaffen, want die kan de mens zelf vinden. Het ontdekken van deze zaken heeft God aan de mens overgelaten, want alles bestaat bij de gratie Gods en de mens is naar het beeld van God zo geschapen, dat hij inzicht daarin heeft. Daarom beperkt de bijbel zich tot de openbaring van die werkelijkheden, die buiten ons ontdekkingsvermogen liggen.

De volgende zijn enkele van de punten waarop het scheppingsverhaal de aandacht vestigt:

De structuurrijkdom van de wereld rondom ons is niet ontstaan ten gevolge van een wisselwerking van volledig willekeurig werkende krachten. Integendeel! Het bestaat alles door de Wil en het Woord van God, die „hemel en aarde geschapen heeft”. Alles wat wij kennen op deze aarde heeft een begin, alleen God is eeuwig. Alles vindt haar oorsprong in Hem. Door te verhalen van een achtvoudig werken Gods, over zes

dagen verdeeld, brengt de schrijver de lezer onder de indruk, dat al het bestaande er is door de Wil van God, de Schepper. Hemel en aarde zijn niet ontstaan uit eeuwige oerelementen, niet uit een wereldei of een kosmisch huwelijk tussen een god en een godin, doch door God. God schept tijd en ruimte voor de mens om te leven, de goede aarde wordt gescheiden van de dreigende zeeën. Hij staat boven alles, ook boven zon en maan en sterren, voor een zonnecultus is dus geen plaats, evenmin voor astrologie.

Genesis leert ons ook dat de gehele werkelijkheid rondom ons een doel heeft. Alleen op grond van wetenschappelijk onderzoek is dat niet zo maar vast te stellen. Inderdaad meent een deel der onderzoekers, dat de evolutie met de komst van de mens voltooid is. Doch anderen verkondigen met even grote stelligheid dat de mens slechts een toevallig en voorbijgaand natuurprodukt is. De natuurwetenschap alleen geeft ons op dit punt geen uitsluitel. De bijbel echter openbaart ons dat het doel van de schepping de mens is, een wezen met een eeuwigheidskern, die bewust God verheerlijken kan en met Hem in kontakt kan treden. Alle andere dingen en organismen hebben slechts een funktie die ondergeschikt is aan de mens. Ze zijn er slechts voor hem. Vóórdat de mens er is, is er reeds in zijn levensonderhoud voorzien, God geeft plant en boom om de mens voedsel te verschaffen, het dier als voorloper en kameraad.

Ten slotte wijst Genesis er op, dat onze geschapen werkelijkheid zin heeft. Op grond van wetenschappelijk waar-

nemen alleen kunnen we niet verder komen dan een konklusie dat de wereld benauwend zinloos is, of slechts een zin heeft in zichzelf. Door het scheppingsverhaal weten we dat de wereld een zin heeft, die buiten zichzelf gelegen is. Dat alles er is naar Gods Wil en tot Zijn eer.

Het moet hier opgemerkt worden, dat natuuronderzoekers herhaalde malen op grond van hun natuurwetenschappelijke onderzoekingen hebben getracht aan te tonen dat er geen God bestaat, dat deze wereld geen doel en geen zin heeft. Zo schrijft de Amerikaanse evolutionist Simpson dat de verschijnselen „are certainly inconsistent with the existence of a supernal perfecting principle, with the concept of a goal in evolution”²⁶). Reeds eerder liet Haeckel zich op soortgelijke wijze uit: „Die moderne Entwicklungslehre hat uns überzeugt, dass eine solche „Schöpfung” niemals stattgefunden hat, dass das Universum seit Ewigkeit besteht und dass das Substanz-Gesetz alles beherrscht”²⁷).

Hier verlaat de natuurwetenschap haar eigen terrein en komt ze op dat van het geloof, zoals Julian Huxley ook eerlijk toegeeft, als hij zegt: „I have always believed . . . in the natural origin of living from non-living matter on this planet”²⁸).

Het is duidelijk dat dergelijke verklaringen vallen buiten de verhouding natuurwetenschap — geloof, maar liggen in dat van geloof — geloof. Het is volkomen terecht wanneer de theologie hiertegen in het geweer komt. Evenmin als de theologie zich op natuurwetenschappelijk terrein mag begeven heeft

de natuurwetenschap het recht zich te begeven op dat van de theologie. Een behandeling van de moeilijkheden, die het gevolg zijn van deze wetenschappelijke gebiedsoverschreiding valt buiten het raam van deze artikelen.

Op de schepping van de mens werd tot hiertoe niet nader ingegaan. Dit is een probleem met nog zo vele haken en ogen, dat het niet in enkele korte artikelen kan worden afgedaan.

Het is een onloochenbaar feit, dat meerdere biologen en andere natuuronderzoekers, voortgekomen uit orthodox Protestantse kringen, gedurende de laatste honderd jaar de kerk hebben vaarwel gezegd juist vanwege diens onbuigzame houding inzake de interpretatie van het scheppingsverhaal. Dit moet de theoloog toch minstens te denken geven en in de kerk meer en meer de vraag doen opkomen of men wat de inhoud van het Genesis 1 verhaal betreft niet de grenzen verkeerd heeft gelegd. Te veel is er al gestreden. Het zal goed zijn wanneer de theologen zich wat meer in de feiten der hedendaagse organische natuurwetenschappen gaan verdiepen en pas tot een oordeel komen wanneer beide zijden van het probleem, de theologische en de natuurwetenschappelijke op een gedegen wijze zijn bestudeerd.

A. A. MANTEN.

Utrecht,
Nederland.

(Slot.)

- 1) Prof. dr. F. M. Th. Böhl. *Genesis 1*.
- 2) Zie bv. *Genesis 1: 11-12 en 24*.
- 3) Zie dr. R. Hooykaas: *Het begrip element in zijn historisch-wijsgeerige ontwikkeling*, Utrecht, 1933, pag. 99-102 en 126.

- en dr. R. Hooykaas: **Natuurwetenschap en religie in het licht der historie**, referaat V.U., 1934, pag. 8.
- 4) K. Barth: **Die Kirchliche Dogmatiek** III, I, 1945, pag. 189.
 - 5) Psalm 104: 24, 25.
 - 6) Id. vers 12.
 - 7) Id. vers 5.
 - 8) Id. vers 1.
 - 9) Zie bv. Psalm 74:13, Jesaja 27: 1, Jesaja 51:9.
 - 10) Wanneer wij in het volgende hoofdstuk zullen spreken over de schepping der landdieren, komen we hier nog nader op terug.
 - 11) Mattheus 6:26.
 - 12) Jesaja 27:1.
 - 13) Siegfried E. van Praag: **Wij en de dieren**, Amsterdam z.j. p. 30-31.
 - 14) Genesis 1:26-28.
 - 15) Genesis 6:19-20; 7:2-3.
 - 16) Genesis 8:1.
 - 17) Genesis 9:10.
 - 18) 1 Samuel 15:2-3 en 20-26.
 - 19) Jesaja 11:6-9.
 - 20) Jeremia 11:6-9.
 - 20) Jeremia 36:29.
 - 21) Jona 4:11.
 - 22) Zacharia 14:15.
 - 23) Marcus 1:13.
 - 24) Psalm 148.
 - 25) A. Kuyper: **Evolutie, Rectorale Oratie Vrije Universiteit Amsterdam**, 1899, p.46.
 - 26) G. G. Simpson: **The meaning of evolution** 4th ed., 1950, p. 262.
 - 27) E. Haeckel: **Natürliche Schöpfungsgeschichte**, 12e ed. 1920, Berlin.
 - 28) J. Huxley: **Soviet genetics and world science**, London, 1949, p. 88.
-